

PSYCHOLOGIE PRO PEDAGOGY: SOCIÁLNÍ A PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE

PhDr. Jiřina Pávková

*Katedra informačních technologií a technické výchovy,
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Další vzdělávání pedagogických pracovníků na PedF UK Praha (CZ.1.07/1.3.00/19.0002)

PSYCHOLOGIE PRO PEDAGOGY: SOCIÁLNÍ A PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE

PhDr. Jiřina Pávková
Katedra informačních technologií a technické výchovy,
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

Studium:
Učitelství odborného výcviku

Předmět:
Psychologie pro pedagogy

OBSAH

1	Vymezení pojmů sociální a pedagogická psychologie.....	5
2	Proces socializace.....	6
3	Sociální interakce a percepce.....	12
4	Sociální komunikace.....	17
5	Sociální skupiny.....	25
6	Sociální učení.....	33
7	Výchovné styly.....	40
8	Psychohygienu ve výchovně-vzdělávacím procesu.....	46
9	Závěr.....	54
10	Seznam použité a doporučené literatury.....	55

Anotace

Text se zabývá vybranými okruhy ze sociální a pedagogické psychologie se stručným nahlédnutím do psychohygieny. Jedná se vlastně o tři psychologické obory, které se však v textu neustále prolínají. Hlavním cílem textu je poskytnout poznatky, které jsou důležité pro pedagogické pracovníky a které jim budou pomáhat zvládat náročné povolání.

Klíčová slova

pedagogická a sociální psychologie, psychohygienu, socializace, sociální percepce a interakce, sociální komunikace, sociální skupiny, sociální učení, výchovné styly, psychohygienu v práci pedagogů, antistresové programy

Keywords

Educational and Social Psychology, Mental Hygiene, Socialization, Social Perception and Interaction, Social Communication, Social Groups, Social Learning, Parenting Styles, Mental Hygiene in Teaching, Stress Management Programs

1 Vymezení pojmů sociální a pedagogická psychologie

Postavením psychologie mezi ostatními vědními obory se zabývá 1. část Psychologie pro pedagogy – Úvod do psychologie. Zde jste se jako studující seznámili i s jednotlivými obory psychologie, setkali jste se i s pojmy sociální a pedagogická psychologie.

Psychologie je věda o člověku, předmětem jejího zkoumání je lidské chování a prožívání, studium psychických jevů a osobnosti v celé složitosti tohoto pojmu.

Sociální psychologie bývá zařazována mezi teoretické obory. Má svůj propracovaný teoretický základ, který vychází z průzkumů rozmanitých vzorků zkoumaných osob. Výsledky zkoumání mají přímý vztah k praxi ve všech profesích, které se zabývají prací s lidmi, tedy i ve všech pedagogických profesích.

Sociální psychologie studuje, jak společenské podmínky ovlivňují lidskou psychiku, lidské činnosti a vztahy mezi lidmi. Teoretické poznatky lze využít v různých životních situacích, např. v partnerských vztazích, v zaměstnání, při řešení konfliktů a také v mnoha komplikovaných výchovných situacích v rámci rodiny, ve škole, při výchově ve volném čase.

Pedagogická psychologie bývá zařazována mezi aplikované psychologické obory. Má úzký vztah k pedagogické praxi, ale také svůj teoretický základ. Zkoumá otázky výchovně-vzdělávacího procesu z psychologického hlediska, analyzuje průběh, podmínky a výsledky výchovy. Bývá označována také jako hraniční obor mezi psychologii a pedagogikou.

Při hodnocení podmínek výchovně-vzdělávacího procesu bude nutné se zabývat i oborem, který je označován jako psychohygienu. Je

to vědní obor na rozhraní mezi psychologíí a medicínskými obory, hlavně hygienou. Zabývá se otázkami zachování duševního zdraví, vymezuje pravidla a doporučení, jak uspořádat svůj život tak, abychom byli v pohodě a dokázali racionálně řešit konflikty i jiné náročné životní situace. I tyto poznatky jsou pro pedagogy v jejich povolání velmi důležité.

V předkládaném textu se všechny tři obory, sociální, pedagogická psychologie a psychohygiéna, prolínají, nelze je od sebe oddělit. Zákonitosti sociálních vztahů se projevují i ve vztazích mezi účastníky výchovného procesu. Obdobně všechny výchovné situace mají charakter vztahů mezi jednotlivci i sociálními skupinami. A do všech komplikovaných mezilidských vztahů je žádoucí aplikovat pravidla, která lidem umožní zachovat si duševní zdraví.

V průběhu studia se tedy budeme zabývat těmito zajímavými a důležitými otázkami:

Jak se člověk v průběhu života začleňuje do společnosti?

Jak se lidé navzájem ovlivňují a poznávají?

Jak se lidé spolu dorozumívají?

Jak se lidé sdružují?

Jak se lidé od lidí učí?

Jakými způsoby lidé jednají?

Jak se lidé vychovávají?

Jak přispět k zachování duševního zdraví všech účastníků výchovného procesu?

2 Proces socializace

V úvodu této kapitoly žádám Vás, studující, o zamyšlení. Co všechno se odehrálo od doby, kdy jste byli novorozenci, až po současnost, kdy

prožíváte rozmanité a často velmi komplikované společenské vztahy? Co všechno se v tomto procesu začleňování odehrálo? Jaké faktory tento proces ovlivňovaly?

O člověku se říká, že je tvor společenský. Znamená to, že ke svému zdárnému vývoji potřebuje lidi, lidskou společnost. Pouze lidé kolem nás mohou uspokojovat tak důležité psychické potřeby, jako jsou potřeba bezpečí a jistoty, kladných citů, lásky, nových dojmů, informací, sociálních kontaktů, seberealizace.

Člověk je ale zároveň tvorem biologickým. Má své postavení v systému živočichů, je obratlovec, savec, primát. Stavba jeho orgánů a soustav je obdobná jako u vývojově blízkých živočichů. Člověk má obdobné biologické potřeby jako ostatní živočichové. Ale jejich uspokojování probíhá způsoby, které jsou ovlivněné společností, ve které člověk žije. Týká se to např. jídla, které jíme, způsobů jeho úpravy, stolování. Ještě výrazněji je to zřejmé při uspokojování sexuálních potřeb a v péči o potomstvo. Lze konstatovat, že i biologické potřeby a jejich uspokojování mají svůj sociální náter.

Člověk je tedy tvor zároveň biologický i společenský. Pro skutečnost, že ke svému zdárnému vývoji potřebuje lidskou společnost, existuje celá řada důkazů.

Jedním z nejvýznamnějších je studium vývoje dětí, které žily od útlého dětství mimo lidskou společnost. Jsou to případy dětí v extrémních situacích, používá se pro ně označení „vlčí děti“. Jedná se o děti, které většinou bez známého důvodu byly v útlém dětství lidmi opuštěny a vyrůstaly mezi zvířaty. Asi nejznámější je příběh dvou indických holčiček Amaly a Kamaly, které vyrůstaly mezi vlky. Když je lidé našli a snažili se je vychovávat, ukázalo se, že je to velký problém. Dívky měly osvojené zvířecí způsoby chování, např. pohyb, přijímání potravy, dorozumívání. Lidské způsoby chování včetně řeči a hygienických návyků si osvojovaly velmi obtížně a s pochybnými výsledky. Život těchto dívek v nových podmínkách byl krátký.

Podobných případů dětí vyrůstajících mezi zvířaty bylo popsáno více, s podobnými zkušenostmi a závěry. Do stejné kategorie příběhů dětí lze zařadit i ty děti, které vyrůstaly v extrémní osamělosti. Literárně podrobně zpracovaný je příběh chlapce Kašpara Hausera.

Mezi důkazy, jak velký vliv na vývoj člověka má lidská společnost, patří i příběhy dětí, které sice nevyrůstaly mimo lidskou společnost, ale s nedostatkem sociálních kontaktů nebo s problematickými vztahy.

Jsou to případy dětí zanedbávaných, týraných, zneužívaných. Také děti, které vyrůstají v kojeneckých ústavech, dětských domovech a podobných zařízeních, patří do této kategorie. Přes dobré materiální podmínky a zajištěnou kvalitní výchovu a poučené a laskavé pedagogy nemůže ústavní výchova plně nahradit dobře fungující rodinu. Vývoj dítěte může být narušen i dlouhodobějším pobytem v nemocnicích nebo léčebných zařízeních. Neznámé prostředí, nepříjemné nebo i bolestivé lékařské zákroky, cizí lidé, nepřítomnost nejbližších osob často způsobují zpomalení vývoje nebo i regres. V tomto smyslu se používá termín hospitalismus.

Mezi další důkazy, jaký význam pro život člověka má lidská společnost, lze zařadit i skutečnost, že v oblasti vězeňství se považuje samotka za zesílení trestu.

Existují i profese, ve kterých je člověk dlouhodobě odloučen od ostatních lidí, jako např. kosmonauti, výzkumníci, dříve poustevníci, strážci majáků apod. I tito lidé se potýkali s psychickými problémy a jejich osobnost často jevila specifické rysy, poruchy.

I pokusy dobrovolníků s pobytem v omezeném prostoru a samotě přinášejí podobné výsledky. I s vědomím časově omezeného trávení pokusů a ne zcela přerušovaného kontaktu s lidmi se objevují psychické poruchy.

Postavení a vývoj člověka v extrémních podmínkách odloučenosti od lidí byly vždy v historii lidstva středem zájmu. Svědčí o tom beletristicky zpracované příběhy Tarzana, Mauglího, Robinsona, Kašpara Hau-

sera apod. Při čtení těchto příběhů je nutno brát v úvahu, že ne vždy popisované situace odpovídají vědeckým poznatkům.

Je možné konstatovat, že ve všech případech chybějícího nebo omezeného či narušeného kontaktu s lidmi dochází ve vývoji lidského jedince k jeho narušení, poruchám, odchylkám ve vývoji s různou mírou závažnosti, tedy k poruchám v procesu socializace.

Co je to vlastně socializace? Tento pojem se dá vymezit různě. Nejčastěji bývá definován jako proces začleňování, vrůstání jedince do společnosti. Je možné ho chápat také jako formování jedince sociálními vlivy nebo jako utváření vztahu mezi jedincem a sociálním prostředím.

Socializace je celoživotní proces. Probíhá už od početí až do konce života. Některá období jsou v tomto procesu považována za zvláště důležitá, klíčová. Blíže se těmito otázkami zabývá vývojová psychologie.

V tomto dlouhotrvajícím procesu někteří jedinci mají zvláště velký význam, označují se jako významní druzí. Patří mezi ně nejbližší osoby jako rodiče, partneři, děti, přátelé apod. Významnou roli v procesu socializace hrají také všechny sociální skupiny, jejichž členy během života jsme. Zvláště velký význam mezi nimi má rodina.

Dá se říci, že proces socializace je závislý na sociálním prostředí. Tím se rozumí významní jednotlivci, sociální skupiny i všechny lidské výtvo-ry, materiální i duchovní (výrobky, stavby, vědecké poznatky, umělecké výtvo-ry apod.).

V průběhu socializace člověka dochází u lidského jedince k různým změnám. Člověk si osvojuje **základní druhové vlastnosti člověka**, tedy ty znaky, kterými se lidský jedinec odlišuje od ostatních živočichů. Na základě poznatků z obecné psychologie uvažte, které znaky to jsou. Mezi ty nejpodstatnější patří artikulovaná řeč, chůze po dolních končetinách, schopnost cílevědomé činnosti, prožívání vyšších citů.

Zároveň si v procesu socializace člověk osvojuje **způsoby jednání a názory, které odpovídají určité kultuře podle typu společnosti**. Ta může být daná historicky i geograficky, ale i mnoha jinými ukazateli.

V procesu socializace probíhá i proces individualizace, tedy utváření individuálních zvláštností. Mnohdy má podobu sebeutváření. S přibývajícím věkem se člověk stále výrazněji včleňuje do sociálních skupin, ale zároveň se stává výraznější individualitou. Pro názornost je možné porovnat osobnost novorozence a osobnost člověka v období střední či pozdní dospělosti.

Vývoj člověka v celém procesu socializace je ovlivňován několika základními činiteli. Patří mezi ně zejména vlivy prostředí, hlavně sociálního, výchovné vlivy se znakem cílevědomosti, ale i dědičné a vrozené předpoklady. Značnou roli hraje také aktivita osobnosti, snaha pracovat na sobě, volní vlastnosti jedince.

V procesu socializace se za výrazný činitel považuje vliv sociálního prostředí. To může mít různou podobu. Nejčastěji se rozlišuje mikroprostředí a makroprostředí. **Mikroprostředím** se rozumí osoby nebo skupiny osob, se kterými jsme v bezprostředním kontaktu, kde probíhá vzájemná interakce, ovlivňování i poznávání, komunikace tváří v tvář. Patří sem nejčastěji členové rodiny, přátelé, spolužáci, kamarádi, pedagogové, partneři, party, herní skupiny.

Makroprostředím se rozumí široce působící společenské vlivy, druh společenského zřízení, politický systém, události ve světě. Dále je možné hovořit o vlivech **mezoprostředí**. Tímto termínem se rozumí vztahy mezi mikroprostředími, např. mezi rodinou a školou, mateřskou a základní školou, základní a střední školou, rodinou a partou, rodinou a partnery či kamarády jejich členů apod. Jedinci v průběhu života přecházejí ze známého mikroprostředí do jiného. Patří to k životnímu běhu. Je důležité, zda je člověk pro změnu prostředí zralý (např. pro vstup do školy nebo pro uzavření trvalého partnerského vztahu, pro rodičovství). Pro vývoj člověka je důležitý vztah mezi mikroprostředími. Výhodou je vztah pozitivní, negativní vztahy komplikují vývoj, nebezpečné jsou pro vývoj dětí (např. rozpory mezi školou a rodinou, mezi rodiči dětí, rodiči a prarodiči apod.).

Exoprostředím se rozumí takový druh prostředí, se kterým není jedinec v bezprostředním kontaktu, ale cítí se s ním spjat prostřednictvím blízkých osob, např. pracoviště rodičů, škola, do které chodí sourozenci, jejich spolužáci, přátelé apod.

Vlivy jednotlivých druhů prostředí se v procesu socializace prolínají, doplňují, nepůsobí izolovaně. Např. charakter společenského zřízení se odráží v postavení rodiny, ovlivňuje školství, vztahy v rodinách i mezi pedagogy a dětmi. Naopak způsob života rodin, vztahy mezi rodiči a dětmi, mezi partnery, hodnoty, které rodiny preferují, se odráží ve fungování společnosti jako celku. Uvažováním lze dojít i k dalším příkladům souvislostí mezi působením jednotlivých druhů sociálního prostředí.

Zapamatujte si

V procesu socializace se jedinec začleňuje do společnosti. Je to proces celoživotní. Jedinec si postupně osvojuje druhové vlastnosti člověka, názory a způsoby jednání odpovídající určité kultuře podle typu společnosti a zároveň se formují jeho individuální zvláštnosti.

Člověk ke svému zdárnému vývoji potřebuje lidskou společnost. Její chybění nebo omezený či nějak patologický vliv vedou k poruchám ve vývoji, hlavně v oblasti psychiky. V procesu socializace má hlavní význam sociální prostředí. Myslí se tím významní jednotlivci, sociální skupiny i lidské výtvoř. Je možné rozlišit mikroprostředí, makroprostředí, mezoprostředí a exoprostředí.

K promyšlení

1. Jakými způsoby lze vymezit pojem socializace? Doložte na příkladech, že člověk je zároveň tvor biologický i sociální.
2. V čem spočívá biologická a sociální podstata člověka?
3. Co znamená termín „vlčí děti“? Jaké existují důkazy o jejich existenci?
4. Uveďte příklady beletristického zpracování osudů „vlčích dětí“. Zamyslete se nad nimi.

- ?** 5. Doložte příklady, jak na vývoj dítěte působí nedostatek sociálních kontaktů nebo jejich narušený charakter.
6. Zamyslete se nad příklady osob, které i v dospělosti postihl osud dlouhodobého odloučení od ostatních lidí.
7. Co se rozumí výrazem sociální prostředí?
8. K jakým změnám dochází v procesu socializace?
9. Jaké druhy sociálního prostředí je možné rozlišit?
10. Uveďte příklady, jak se lidský jedinec vyrovnává se změnami sociálního prostředí.
11. Vzpomeňte si na příklady ze života nebo z literatury, které popisují obtíže při sžíváním se s odlišným sociálním prostředím.

3 Sociální interakce a percepce

Mimo dříve uvedené extrémní případy lidí žijících mimo lidskou společnost je zřejmé, že lidský jedinec se celý svůj život pohybuje mezi lidmi, navazuje vztahy s jednotlivci, patří do sociálních skupin. Ve vzájemném kontaktu se lidé navzájem ovlivňují a vzájemně se poznávají. Tyto procesy se nazývají sociální interakce a sociální percepce.

Sociální interakce znamená vzájemné působení mezi lidmi. Jedinec působí na ostatní lidi, se kterými je v určitých vztazích, ale ti ostatní zpětně tohoto jedince ovlivňují. Např. učitel působí na své žáky, ti však velmi výrazně také působí na učitele. Podobné procesy probíhají mezi rodiči a dětmi, mezi partnery, nadřízenými a podřízenými, mezi spolupracovníky, přáteli, kamarády.

V procesu sociální interakce probíhá zároveň sociální percepce. Percepce znamená vnímání, sociální percepce znamená společenské vnímání, tedy pozorování, poznávání jiných osob, utváření soudů a úsud-

ků o lidech. Kromě vnímání se na něm podílejí i další psychické jevy, jako je např. myšlení, paměť, pozornost, emoce atd.

Důležité je, že i procesy sociální percepce jsou vzájemné. Člověk poznává lidi kolem sebe, ale oni zároveň poznávají jeho. Např. vychovatel, vedoucí zájmového útvaru poznává děti, které jsou účastníky, ty si ale zároveň vytvářejí názor, obrázek svého pedagoga.

Oba procesy, interakce i percepce, probíhají souběžně. Mohou se týkat vztahů mezi dvěma jedinci, mezi jedincem a sociální skupinou i mezi skupinami. Např. mezi učitelem a žákem, mezi učitelem a školní třídou, mezi dvěma školními třídami, několika sportovními oddíly apod.

Sociální percepce, vzájemné poznávání mezi lidmi, je proces velmi složitý, protože i rozdíly mezi lidmi jsou velké. Pro vzájemný vztah je většinou prospěšné, když o sobě lidé mají dostatek informací. Např. čím lépe učitel zná své žáky, tím úspěšněji volí pedagogické prostředky. Informace o druhých lidech je možné získávat z různých zdrojů.

Patří mezi ně:

- verbální obsahy (slova, co nám člověk o sobě řekne nebo co nám o něm řeknou druzí, např. žák učiteli, rodiče a spolužáci o žákovi),
- informace z kontextu, tedy to, co nebylo přímo řečeno, ale co si domyslíme na základě pochopených souvislostí,
- neverbální (mimoslovní) projevy, např. mimika, gesta, postoje,
- způsoby jednání, činy člověka.

Tyto jednotlivé zdroje jsou různě důvěryhodné, mají odlišnou míru pravdivosti. Slovní sdělení mohou být nechtěně i záměrně zkreslená. Naše úvahy, které vyplývají ze souvislostí, mohou být chybné.

Neverbální projevy dokáže člověk záměrně ovlivňovat, ale pouze částečně. Mají pro poznávání lidí velkou vypovídací hodnotu. Člověka však lze nejlépe poznat na základě jeho jednání, činů.

Pro kvalitní sociální percepce je vhodné využívat všech zdrojů. Přesto je to proces, který nikdy nekončí, protože osobnost člověka se vyvíjí a stále mění. Složitý proces sociální percepce je možné usnadnit:

- sledováním osob při činnostech,
- sledováním osob ve vztahu k jiným lidem,
- sledováním v různých situacích,
- opakovaným sledováním,
- sledováním verbálních i neverbálních projevů i činů,
- využíváním dostupných pedagogicko-psychologických diagnostických metod.

Učitel, který chce dobře poznat své žáky, je bude pozorovat nejen při vyučování ve třídě, ale i při odborném výcviku, na praxi, při zájmových činnostech a dalších volnočasových aktivitách, při jednání s ostatními pedagogy, spolužáky, eventuálně rodiči. Bude brát v úvahu nejen to, co žák říká, ale bude si všímat i jeho gest, mimiky, úpravy zevnějšku apod.

A využije zejména běžných diagnostických metod, jako je pozorování, rozhovor, analýza výsledků činnosti.

Kvalita vzájemného poznávání mezi lidmi je závislá na zvláštnostech osobnosti na obou stranách, např. na temperamentu, míře empatie, zdravotním stavu, citových stavech. Ovlivňuje ji také situace, ve které percepce probíhá, zda je přehledná, či nikoliv.

V procesu sociální percepce lidé získávají informace o druhých lidech. Zároveň je možné získat i informace o sobě samém, co si o mě myslí druzí, jak mě vnímají. Je možné si také udělat obrázek o prostředí, vnějších podmínkách, ve kterých probíhá interakce, a odhadnout průběh a výsledky činností, zvláště společných činností.

Při vzájemném poznávání lidé často dělají chyby. Je to pochopitelné, neboť poznávání probíhá ve složitých podmínkách a mezi jednotlivými osobnostmi jsou velké individuální rozdíly.

Mezi nejčastější chyby v sociální percepci patří:

- chyba prvního dojmu,
- přisuzování svých vlastností druhým,
- halo efekt,

- logická chyba,
- vliv sociálního postavení,
- stereotypy, předsudky,
- chyba vyplývající z vnímání figury a pozadí.

Poznatky o možných chybách při poznávání lidí jsou důležité, umožňují nám se jim vyhnout. Zvláště je to důležité u lidí v těch profesích, kde pracují s lidmi. Pedagogické profese k nim patří.

Pro učitele je důležité první dojem nepřeceňovat, nevytvářet si konečný názor na žáka při prvním setkání. Zároveň však první dojem nelze podceňovat. Na první setkání se žáky, s třídou nebo jinou dětskou skupinou je nutné se pečlivě připravit. Je nutno si uvědomit, že už nikdy nebude moci učitel zapůsobit prvním dojmem.

Pro pochopení chyby přisuzování svých vlastností druhým dobře poslouží rčení „podle sebe soudím tebe“.

Halo efekt znamená, že si utváříme obraz o člověku na základě jeho nápadné vlastnosti. Učitelům se může stát, že názor na dítě, žáka, studenta bude zkreslený, ovlivněný např. nápadnou úpravou zevnějšku, způsobem vyjadřování, tělesnou konstitucí.

V běžném kontaktu s lidmi jsme zvyklí uvažovat tak, že některé vlastnosti člověka spolu logicky souvisejí. Např. křehká tělesná konstituce a bezbrannost, mohutná stavba těla a nebojácnost až agresivita, schopnost plynulého slovního projevu a inteligence. Tyto souvislosti mohou, ale také nemusí existovat.

Sociální postavení člověka může výrazně ovlivnit názor na něj. U dětí spíše hrozí, že je budeme posuzovat podle sociálního postavení rodičů. Toho by se měli pedagogové vyvarovat.

Velmi podobnou chybou může být posuzování lidí na základě panujících stereotypů, tradičních a navyklých náhledů na jednotlivce i sociální skupiny. Nejčastěji se týkají přisuzování vlastností lidem určitých profesí, národností, rasové příslušnosti. O předsudcích lze hovořit tehdy, když podle příslušnosti člověka k určité sociální skupině předem

očekáváme negativní vlastnosti či menší úroveň schopností. Stává se to ve školách např. při posuzování romských dětí.

Při vnímání lze rozlišit objekty nápadné, vystupující do popředí, označují se jako figury. Ostatní části vjemového pole tvoří pozadí. Vnímání figury může být ovlivněno i zkruseno pozadím. Např. průměrný žák na pozadí podprůměrných žáků se může jevit jako velmi nadaný (mezi slepými jednooký králem), naopak mezi nadprůměrně nadanými spolužáky jako podprůměrný.

Pro všechny pedagogické pracovníky je užitečné znát možné chyby při posuzování dětí, žáků, pomůže jim to vyvarovat se jich. Poznat co nejlépe svěřené osoby, utvořit si o nich reálný, co nejuplnějši obraz je důležité pro úspěšné výchovné působení.

Zapamatujte si

! Sociální interakce znamená vzájemné působení, ovlivňování mezi lidmi. Sociální percepce znamená vnímání, poznávání jiných osob. Oba procesy jsou vzájemné. Mohou probíhat mezi jednotlivci, jednotlivci a skupinami i mezi skupinami. Pro dobré poznání lidí slouží slova, mimoslovní projevy, činy lidí i naše úvahy o nich. Pravdivé poznatky o lidech získáme pozorováním při činnostech, ve vztazích k druhým osobám, v různých situacích, včetně náročných životních situací, a opakovaným sledováním. Poznáváním lidí kolem nás zároveň lépe poznáváme sebe. Je dobré vědět, jakých chyb se člověk může dopustit, umožní nám to vyvarovat se jich. Sociální interakce a percepce probíhá samozřejmě i mezi pedagogy a dětmi, žáky, studenty, účastníky výchovně-vzdělávacího procesu.

K promyšlení

- ?**
1. Jak lze vysvětlit pojmy sociální interakce a percepce?
  2. Co znamená, že se jedná o procesy vzájemné?
  3. Uveďte příklady interakce a percepce mezi jednotlivci, jednotlivcem a skupinou, mezi skupinami.

4. Jakým význam pro poznání žáka učitelem má jeho slovní výpověď, výpovědi jiných učitelů, spolužáků, rodičů?
5. Kterým mimoslovním projevům žáků musí učitel věnovat pozornost? Proč?
6. Jaký význam pro pedagogickou diagnostiku má možnost sledovat žáky i v době mimo vyučování?
7. Zamyslete se, jakými způsoby si může učitel udělat co nejúplnější a nejpravdivější obraz žáka.
8. Uvažte, do jaké míry projevy žáků ovlivňují názor učitele na jeho vlastní osobnost, jeho vlastní sebehodnocení, sebeobraz.
9. Uveďte příklady z vlastní praxe, jak se mohou objevit v rámci výchovně-vzdělávacího procesu uvedené chyby v sociální percepci.
10. Zamyslete se nad vlastními zkušenostmi s poznáváním lidí ve svém okolí, uveďte příklady úspěšného i neúspěšného ohodnocení osob, se kterými jste v interakci.

4 Sociální komunikace

V průběhu sociální interakce a percepce dochází k sociální komunikaci. Sociální komunikace znamená vzájemné sdělování a přijímání informací, vzájemné porozumění. Pokud se lidé navzájem vnímají, probíhá mezi nimi interakce, nelze nekomunikovat. Komunikace ale může mít různé formy. V komunikaci mezi lidmi se rozlišují tyto složky:

- komunikátor – osoba, která něco sděluje,
- komunikant – osoba, která sdělení přijímá,
- komuniké – vlastní sdělení.

Průběh komunikace je ovlivněn i prostředím, kterým se sdělení šíří.

Lze rozlišit komunikaci přímou a nepřímou. Přímá komunikace probíhá tváří v tvář, nepřímá může být zprostředkovaná třetí osobou nebo technickými komunikačními prostředky. Oba způsoby mají své výhody i nevýhody. Důležitá je možnost zpětné vazby.

Sociální komunikace je velmi složitý proces. Podstatou je sdělování a přijímání informací, novinek. Komunikátor ale zároveň sděluje, jak má komunikant sdělení chápat, např. zda je myšleno vážně nebo ironicky. Jsou to určité komunikační klíče. Sdělení také obsahuje postoj k jevu, k věci, o které se mluví, postoj ke komunikantovi, informaci o vlastním sebezpojetí, o kvalitě vzájemného vztahu, míře intimity a distance. Jsou sdělována i pravidla vzájemného vztahu nebo žádosti, většinou sdělované mimoslovně.

Toto vše je možné si představit na příkladu komunikace mezi učitelem a žáky. Učitel vykládá nové učivo, předává žákům informace. Zároveň dává najevo, jakou důležitost svému sdělení přikládá, jaký je jeho postoj k žákům, zda je považuje za schopné, chápající či neschopné. Určuje i podobu vzájemného vztahu, co si žáci mohou dovolit, jaká pravidla pro vzájemnou komunikaci platí. Případné žádosti mohou mít např. podobu „prosím, berte mě vážně, nerušte“, event. „tolerujte mě, mějte se mnou soucit“.

Metakomunikační klíče mohou mít podobu slovní, častěji však mimoslovní. Mezi komunikátorem a komunikantem se vytváří vztah, který může mít různou úroveň:

- vztah mezi oběma osobami je vyrovnaný, např. komunikace mezi kamarády, spolužáky,
- jedna ze stran je dominantní, druhá submisivní, např. ve většině případů komunikace mezi učitelem a žákem,
- jedna ze stran je dominantní, ale své převahy záměrně nevyužívá, skrývá ji, naslouchá, snaží se o pomoc při řešení určité situace; příkladem může být vztah mezi pedagogem volného času a dítětem, mezi psychologem a jeho klientem, terapeutem a pacientem.

Zároveň vzájemná komunikace může být předem detailně připravená (např. výslech obviněného), zcela nepřipravená (např. rozhovor učitele se žáky v případě nečekané výchovné situace) nebo připravená rámcově (rozhovor učitele s rodiči žáka).

Za tři hlavní způsoby komunikace lze považovat:

- komunikaci slovní (verbální),
- mimoslovní (neverbální, nonverbální),
- komunikaci činy.

Slovní, verbální komunikace má tyto znaky:

- Je zprostředkována slovy určitého jazyka.
- Z hlediska fylogenetického i ontogenetického vývoje je mladší než mimoslovní.
- Umožňuje přesné sdělování faktů, logických souvislostí, má menší možnost sdělovat emoce. Slovo a myšlení spolu úzce souvisí.
- Je řízena převážně z center v levé mozkové polokouli.

Slovní komunikace může mít rozmanité formy, např. rozhovoru, dialogu, besedy, monologu, diskuse, debaty, konzultace, přednášky, obhajoby, výslechu, kázání nebo zpovědi. Obsah zahrnuje informaci o tom, kdo, o čem a ke komu mluví, v jakém čase, v jakém prostředí, jakým způsobem, s jakým výsledkem. Podle toho je možné provádět obsahovou analýzu slovního projevu.

Slovní komunikace předpokládá umění mluvit i umění naslouchat. Hezká jsou přirovnání J. Křivohlavého o tom, že je lépe méně mluvit, více naslouchat (jedna ústa, dvě uši) nebo o naslouchání ušima, očima, srdcem.

Lidé často chybují v obou oblastech. Nejčastější chyby při mluvení jsou nepřesné používání významu slov, vytrhávání slov z kontextu, nadměrné používání cizích slov tam, kde lze používat odpovídající český termín, používání odborných termínů, kterým posluchači nerozumí, málo plynulá řeč, gramatické chyby, výstelková slova či zvuky, vady řeči, dále vše, co souvisí s paralingvistikou (viz další text).

Také při naslouchání lidé často chybují. Chybou je nepozornost, spěch, skákání do řeči nebo naopak pasivita, nezájem, žádné reakce, povrchnost, kdy posluchač neuvažuje o příčinách sdělení, egocentričnost, vztahovačnost či přecitlivělost ve vztahu k mluvčímu a obsahu sdělení, opomíjení neverbálních projevů, malá míra empatie (poslouchání ušima, ne očima a srdcem). Člověk, který umí dobře a se zájmem naslouchat, bývá společensky pozitivně hodnocen.

Ke kultuře sociální komunikace patří umění kultivovaného dialogu. Ten předpokládá:

- srozumitelné vyjadřování vlastních myšlenek,
- vyslechnutí dalších osob,
- respektování odlišných názorů,
- respektování práva vyjádřit odlišné názory,
- nezesměšňovat jiné účastníky dialogu,
- vyvarovat se hrubostí, vulgarit, napadání,
- neodbíhat od tématu,
- neskákat do řeči, nepřekřikovat se,
- nechat každému prostor pro vyjádření,
- všímat si neverbálních projevů,
- možnost dopracovat se ke kompromisu.

Pravidla pro vedení úspěšného dialogu jsou náročná. Schopnost je respektovat je jedním ze znaků zralé osobnosti. Děti a dospívající je žádoucí učit tato pravidla dodržovat. Slouží k tomu debaty na zajímavá témata, diskuse, skupinové rozhovory. Jejich řízení je pro pedagogy náročné.

Schopnost dobrého vyjadřování i naslouchání je pro všechny pedagogy podmínkou úspěšnosti v povolání. Současné pojetí vyučovacího procesu předpokládá používání rozmanitých metod a forem práce, mluvené slovo však zůstává a asi navždy zůstane převažujícím způsobem předávání vědomostí dětem a mládeži.

Studiem slovní komunikace se kromě sociální psychologie zabývají i jazykovědné obory.

Mimoslovní (neverbální, nonverbální) komunikace má tyto znaky:

- Z hlediska fylogeneze i ontogeneze je vývojově starší než verbální.
- Neverbálně lidé dokáží sdělovat především pocity, emoce, postoje.
- Výrazně se uplatňuje především v náročných životních situacích.
- Je řízena především z center v pravé mozkové polokouli.
- Neverbálně nekomunikuje pouze člověk, ale i ostatní živočichové.

Mezi formy neverbální komunikace patří:

- proxemika,
- haptika,
- posturika,
- kinezika,
- gestika,
- mimika,
- pohledy očí,
- čichové podněty,
- úprava zevnějšku,
- paralingvistika.

Proxemika znamená komunikaci na základě úpravy vzdálenosti mezi osobami, a to ve smyslu horizontálním i vertikálním. Přiblížení nebo oddálení mohou mít podobu důležitého sdělení. V tomto smyslu se hovoří o zóně intimní do 30 cm, zóně osobní do 120 cm, sociální do 360 cm a veřejné do 760 cm.

Do intimní zóny si člověk ochotně pouští pouze blízké osoby, se kterými je spojen kladnými emocemi.

Narušení jednotlivých zón nežádoucí osobou je nepříjemné, může vyvolat agresi.

Haptika znamená komunikaci dotykem. Může mít podobu podání ruky, pohlazení, polibku, ale i pohlavku, zatahání za vlasy, nakop-

nutí apod. Je obecně známo, že způsob podání ruky hodně vypovídá o osobnosti člověka.

Posturika je způsob komunikace postojem. Postojem lze dát najevo agresi, laskavost, vstřícnost, odtažitost, bázlivost, apatii. Roli hraje vzpřímenost nebo ochablost postoje, poloha nohou a rukou.

Kinezika a gestika zahrnují ty způsoby komunikace, které se týkají pohybů a poloh jednotlivých částí těla, zejména rukou. Gesta vyjadřují emoce mluvčího, vhodně volená gesta doplňují mluvený projev, slovní sdělení. Zároveň slovní projev ožívují a činí ho zajímavějším.

Mimika se týká výrazu v obličeji, který je dán vzájemnou koordinací velkého množství obličejových svalů. Člověk svojí mimikou srozumitelně sděluje základní emoce, jako je radost, smutek, hněv. Složitější city sdělované mimikou nemusí být vždy chápány jednoznačně.

Pohledy očí hrají v mezilidské komunikaci významnou roli. Svůj význam má pohled z očí do očí, dlouhý upřený pohled, vyhýbání se očnímu kontaktu.

Pro komunikaci mezi lidmi jsou důležité i **čichové podněty**, tedy to, zda nám někdo voní či nevoní. Někdy mohou mít podobu podprahových podnětů, které na člověka působí, ale on si je neuvědomuje. Přesto mohou ovlivnit vztahy mezi jednotlivci.

Úprava zevnějšku má také podobu sdělení. Je možné tímto způsobem dát najevo jiné osobě nebo skupině svůj vlastní názor, postoje a vztah k nim.

Mezi formy neverbální komunikace je možné zařadit i některé **projevy spojené s fungováním vegetativní nervové soustavy**, jako je pocení, červenání, blednutí, třes rukou. Ty na rozdíl od předchozích forem člověk nedokáže ovládat, přesto však mají velkou vypovídající hodnotu.

Paralingvistika zahrnuje všechny projevy spojené s řečí, ale ne se slovy. Do této oblasti patří hlasitost řeči, výška hlasu, jeho barva, tempo řeči, frázování, intonace.

Podobně jako ve slovním projevu i v neverbálních projevech se jednotliví lidé od sebe liší. Neverbální projevy jsou ovlivňovány mnoha činiteli. Značný vliv má výchova, zvl. rodinná, pohlaví, věkové zvláštnosti, temperament. Roli hrají také kulturní rozdíly, vzdělání, povolání, ale i etnická či národnostní příslušnost. Některé neverbální projevy však mají obecně lidskou podobu (otevřené dlaně – přátelství).

Zvláštním druhem sociální komunikace je pedagogická komunikace. Probíhá mezi účastníky výchovně-vzdělávacího procesu. V tradičně pojatém procesu silně ovlivňuje průběh komunikace pedagog, který stanoví závazná pravidla. V novém, moderním, netradičním pojetí se klade důraz na co nejpestřejší vzájemnou komunikaci mezi pedagogy a žáky/děťmi i mezi dětmi navzájem. Na průběh pedagogické komunikace mají vliv používané metody a formy práce a také uspořádání prostoru. Pestrou vzájemnou komunikaci umožňují dialogické metody, skupinové formy práce, zadávání problémových úloh. Tradiční rozmístění lavic ve školních třídách nepodporuje vzájemnou komunikaci mezi učitelem a žáky. Velmi nevhodné je toto uspořádání prostoru při pedagogicky ovlivňovaných volnočasových aktivitách. Při používání metody rozhovoru je velmi důležité promyšlené a srozumitelné kladení otázek. Pro průběh pedagogické komunikace je možné rozlišit zónu sociálně poradní, blíže veřejnou a veřejně vzdálenou.

Kvalitu komunikace mezi pedagogem a žáky, event. jinými účastníky výchovně-vzdělávacího procesu ovlivňuje i vzájemné oslovování. To může být dosti odlišné podle podmínek, ve kterých probíhá. Ve školách má většinou formálnější podobu, při výchově ve volném čase bývá méně formální. Roli hraje také věk účastníků a kvalita jejich vzájemných vztahů.

Zapamatujte si

! Sociální komunikace znamená vzájemné dorozumívání, vzájemné sdělování a přijímání informací. Hlavními složkami komunikace je komunikátor, komunikant a komuniké.

Lze rozlišit komunikaci přímou a nepřímou, slovní a mimoslovní (verbální a neverbální). Při vzájemné komunikaci je důležité umět srozumitelně informace sdělovat, ale i je přijímat, umění mluvit i naslouchat. Mimoslovní komunikace může mít různé formy: proxemika, haptika, posturika, gestika, mimika, komunikace pohledy. Důležité jsou i čichové podněty, úprava zevnějšku a celá oblast paralingvistiky. Pro pedagogii je velmi důležité náležitě zvládnání komunikativních dovedností. Specifickou oblastí sociální komunikace je komunikace pedagogická.

K promyšlení

- ?**
1. Jak spolu souvisejí procesy sociální interakce, percepce a komunikace?
  2. Proč není možné nekomunikovat, pokud se lidé navzájem vnímají?
  3. Zamyslete se nad výhodami a nevýhodami přímé a nepřímé komunikace.
  4. Jakou podobu mohou mít tyto způsoby komunikace v prostředí školy?
  5. Jakou roli v pedagogické komunikaci hrají komunikační klíče?
  6. Uvažte, jak může ovlivnit průběh komunikace mezi učitelem a žákem jejich vzájemný vztah.
  7. Vzpomeňte si na některou výchovnou situaci, zhodnoťte s odstupem času průběh komunikace mezi účastníky.
  8. Které z používaných výchovně-vzdělávacích metod podle vašeho názoru nabízejí hodně možností vzájemné komunikace mezi učitelem a žáky?
  9. Uvažte, jaké možné nedostatky se mohou objevit ve slovním projevu pedagoga.

10. Jaká jsou pravidla správného dialogu?
11. Je možné, aby si tato pravidla osvojovali žáci ve škole? Jakými způsoby?
12. Uveďte příklady uplatnění forem neverbální komunikace v práci pedagoga.
13. Jaké požadavky na pedagogickou komunikaci klade moderní pedagogika?

5 Sociální skupiny

Tato kapitola je z hlediska sociální a pedagogické psychologie zvláště důležitá. Člověk jako tvor společenský má tendenci se sdružovat, patřit do určité skupiny lidí. Sociální skupiny v průběhu věku mění svůj charakter, mění se i vzájemné vztahy. Příslušnost k sociální skupině ovlivňuje osobnost jedince, jeho chování i prožívání, hodnotovou orientaci. Informace o příslušnosti žáka, dítěte k sociálním skupinám jsou pro pedagogy důležité z hlediska pedagogické diagnostiky. Pedagogové mají i možnosti ovlivnit zařazování mladých lidí do vhodných sociálních skupin. Hodně možností nabízejí neformální volnočasová setkání.

Sociální skupina je soubor jedinců, který má určité znaky. Členové skupiny mají společné cíle, věnují se určité společné činnosti, zastávají některé důležité společné hodnoty. Ve skupině platí a jsou uznávané normy chování. V průběhu formování skupiny se utváří i určitá hierarchie v postavení jednotlivých členů.

Člověk je v průběhu života členem mnoha různých skupin. Skupiny mají různé složení, větší či menší význam pro člověka, vznikají různými způsoby, v průběhu času se mění. Pro přehlednost je možné skupiny třídit podle rozmanitých kritérií.

Běžné je rozlišování skupin podle velikosti, způsobu vzniku a podle míry vlivu na své členy. Podle velikosti je možné rozlišit skupiny **malé, střední a velké**.

Malé skupiny mají počet členů přibližně od 3 do 20. Patří mezi ně např. rodina, parta dospívajících, některé zájmové útvary apod.

Středně velké skupiny mají počet členů přibližně mezi 20–40. Příkladem je školní třída, sportovní oddíl, oddělení školní družiny.

Velké skupiny mají vyšší počet členů než 40. Počet členů může být různý, existují i velmi velké sociální skupiny. Do této kategorie je možné zařadit např. skupinu žáků jedné školy, členy sportovní organizace, zaměstnance určitého pracoviště, obyvatele obce, ale i příslušníky určitého státu, národa, etnické skupiny. Zkoumáním velkých sociálních skupin se zabývá sociologie.

Podle způsobu vzniku se skupiny rozlišují na **formální a neformální**.

Formální skupiny vznikají administrativně, jedinci jsou zařazováni do skupin podle předem stanoveného kritéria. Např. žáci do školní třídy podle místa bydliště, pořadí jména v abecedě, prospěchu v předchozí škole, vybraného studijního oboru. Formální skupinou jsou také zaměstnanci určité firmy, děti v oddělení školní družiny, členové letního dětského tábora apod.

Neformální skupiny vznikají spontánně, podle přání, zájmů a potřeb jedinců. Příkladem neformální skupiny je parta dospívajících, herní skupina menších dětí, sousedské skupiny, volná přátelská seskupení, zejména však rodina.

Všechny skupiny mají na své členy vliv. Míra tohoto vlivu je však různá. Podle toho je možné rozlišit skupiny **primární a sekundární**.

Primární skupiny se vyznačují výrazným vlivem na své členy a také blízkými, intimními vztahy. Poskytují svým členům uspokojení mnoha potřeb, např. potřeby kladné citové odezvy, bezpečí, jistoty a také realizaci zájmů. Příkladem primární skupiny je především rodina, ale i herní skupiny, party, sousedské skupiny nebo tzv. malé obce, které sdružují

lidi dlouhodobého společného zájmu nebo společného světonázorového zaměření. Jako příklad je možné uvést skupinu lidí, kteří v mládí byli členy junáckého nebo pionýrského oddílu a i v dospělosti se setkávají, nebo lidi, kteří patří k určité náboženské, popř. politické skupině.

Sekundární skupiny mohou být pro své členy také velmi významné, působí však pouze v určité omezené oblasti a chybí výraznější míra intimity vztahů. Příklady sekundárních skupin jsou školní třídy, pracovní skupiny, účastníci kurzů, zájezdů, rekreačních pobytů.

Pro třídění skupin je kromě uvedených tří základních kritérií možné použít i další. Lze rozlišit skupiny vlastní a cizí, složením stejnorodé či různorodé, členské, referenční, více či méně přístupné atd.

Velký vliv sociálních skupin na jedince spočívá zejména v uspokojování významných lidských potřeb sociálních, ale i biologických. V různých skupinách se lidé chovají různě. Např. dítě se jinak chová v rodině, při školním vyučování, v zájmovém kroužku, v partě. Vlivem skupiny se člověk mění, v kladném i záporném smyslu. Velkého vlivu skupiny lze využívat tam, kde je zapotřebí působit na jedince, ovlivňovat jejich názory, postoje, způsoby chování. Skupiny plní funkci výchovnou, převýchovnou i léčebnou.

Učitelé, vychovatelé, vedoucí zájmových útvarů ze zkušeností vědí, jak je důležité mít poznatky o postavení jednotlivých členů ve skupinách a jak silně se projeví normy skupiny v jednání jednotlivců. Pro úspěch výchovného působení pedagogů je důležitá podpora skupiny žáků, dětí, účastníků.

Vliv skupiny se projevuje velmi výrazně i v zařízeních, která mají převýchovnou nebo dokonce léčebnou funkci. Práce s komunitou se uplatňuje např. ve výchovných ústavech, v léčebnách osob s psychickými problémy nebo při léčení různých forem závislostí.

Tím, že skupina poskytuje svým členům uspokojování významných potřeb, může klást na své členy požadavky. Může požadovat respektování skupinových norem, plnění požadavků. Proti členům, kteří se odli-

šují od norem skupiny, uplatňuje rozmanité sankce. Na příkladu školní třídy nebo zájmového útvaru je možné uvést např. vyhýbání se komunikaci (nemluví s ním), výsměch, drobné škody, slovní agrese, fyzické napadání, šikana. Velmi silnou a výraznou sankcí je nepřijetí nebo dokonce zavržení skupinou. Pokud se jedná o skupinu referenční, může být tato sankce pro postiženého jedince velmi bolestivá. Zavržení vrstevnickou skupinou prožívají zvláště silně děti v době dospívání a adolescence. Je možné uvažovat o tom, ve kterých skupinách je možná korekce těchto sankcí pedagogickým působením nebo kde probíhá naprosto spontánně. Je zřejmý rozdíl mezi řešením výchovných situací ve školní třídě a utvářením vztahů v partě dospívajících.

Vztahy mezi skupinou a jejími jednotlivými členy jsou vzájemné. Skupina ovlivňuje své členy, ti však zase v různé míře ovlivňují charakter skupiny. Důležité je, jaké mají členové skupiny postavení, a tím i větší či menší vliv na skupinu.

Každá sociální skupina má svoji strukturu. Jednotliví členové zauímají různá postavení a různé role.

Postavení členů ve skupině bývá označováno podle významnosti jako hvězdy skupiny, členové uznávaní, akceptovaní, přezíraní, izolováni, event. vyřazovaní. Kromě základního postavení zauímají jednotliví členové **různé role**. Příkladem může být role vůdce, iniciátora, organizátora, komika, baviče, šaška, zmatkaře, poplety, intelektuála, atleta, otloukánka, černého Petra apod. Pro pedagoga je důležité mít poznatky o struktuře skupiny, se kterou pracuje. Čím více o skupině ví, tím více může uplatňovat výchovnou funkci skupiny. Pro získání informací o struktuře skupiny je možné využívat metody pedagogické a psychologické diagnostiky.

Vztahy mezi členy jsou často velmi pestré. Mohou to být vztahy spolupráce, soutěživosti, přátelské, nepřátelské nebo lhostejné. Zjišťováním vztahů ve skupině se zabývá sociometrie. Je to odvětví psychologie, které různými metodami studuje vzájemné vztahy většinou v ma-

lých nebo středních skupinách, vztahy přitažlivosti nebo odpudivosti či lhostejnosti. Zakladatelem sociometrie je psychiatr J. L. Moreno. Některé ze sociometrických metod v jednoduché podobě mohou uplatnit i učitelé nebo vychovatelé, pedagogové volného času. Lze využít vhodně kladených otázek, např. „s kým bys chtěl sedět v lavici, bydlet v domově mládeže, spát ve stanu“ apod.

Existují i hravé sociometrické metody, které je možné výhodně uplatnit při volnočasových aktivitách. Např. si účastníci představí, že jsou zaměstnanci cirkusu a vybírají si své pracovní uplatnění. Nebo jsou cestovatelé ve vlaku a vybírají si, v jaké pozici budou cestovat. Rozбором výpovědí organizátor aktivit získá důležité informace o potřebách a zájmech členů skupiny, o tom, jaké mají postavení ve skupině a jak ho prožívají. Informace o zjištěných vztazích ve skupině je možné graficky znázornit. Výsledkem je sociogram.

Každá sociální skupina má svoji strukturu. Ta se však v průběhu času mění, má svoji dynamiku. Mění se velikost skupiny, její složení, postavení členů, jejich role, vzájemné vztahy. Ve skupinách se vytvářejí podskupiny, jejich vzájemné vztahy bývají rozmanité, přátelské, nepřátelské, lhostejné. Jedinci ve skupině mohou být se svým postavením spokojeni, nebo naopak ho prožívají úkorně, snaží se ho změnit.

Čím vyšší pozici, postavení, má člen skupiny, tím má na skupinu větší vliv. Pozice člena skupiny je určována tím, jakou má člen míru moci, jak svoji moc uplatňuje a jak je pro ostatní členy přitažlivý. Míra přitažlivosti je dána vzhledem, schopnostmi, sociálním postavením apod. Hodnocení se mění v průběhu věku. V době dospívání hraje významnou roli vzhled, tělesná konstituce, úroveň rozvoje sekundárních pohlavních znaků, fyzická zdatnost, ale i způsoby jednání, míra empatie, ochota pomáhat apod.

Struktura skupiny má svoji dynamiku, mění se. Pro posouzení stavu skupiny je nutné brát v úvahu její velikost, složení (stejnorodé vs. různorodé), způsob komunikace (zda každý s každým nebo jinak).

Velmi významná je skutečnost, jak je skupina vedena. Vůdcem skupiny může být formální autorita, např. učitel, nebo neformální vůdce, např. některý z žáků. Jejich normy a požadavky mohou být shodné, někdy však i velmi odlišné. Pro pedagoga je důležité, zda se mu podaří získat pro své záměry přirozeného vůdce skupiny.

Vedení skupiny může být autoritativní, vůdce skupiny prosazuje nekompromisně své požadavky. Opakem je liberální vedení, kdy je členům skupiny poskytována velká volnost, bez jasně stanovených pravidel a kontroly. Demokratický styl vedení se vyznačuje stanovením základních požadavků, možností, aby se k nim členové skupiny vyjádřili, pochopením významu stanovených pravidel a přiměřenou kontrolou.

Styl vedení skupiny má ve výchově podobu výchovných stylů. V běžné řeči se často používá pro označení skupiny termín kolektiv. Není to správné. Kolektiv je specifickým druhem sociální skupiny, má své určující znaky:

- skupina má své společné cíle, které jsou ze společenského hlediska hodnotné,
- kolektiv je členem širšího kolektivu,
- členové kolektivu společnou činností směřují k realizaci společných cílů,
- dobrovolná ukázněnost členů skupiny,
- organizovanost, osobní i funkční vztahy, vše ve vzájemném propojení.

Teorii kolektivní výchovy se zabýval A. S. Makarenko. Svými praktickými zkušenostmi významně přispěl k teorii výchovy v oblasti práce se sociálními skupinami. Myšlenky výchovy pro kolektiv, prostřednictvím kolektivu, nutnost perspektivních linií, zákon neustálého pohybu vpřed jsou stále aktuální a platné.

Chybou ale je označování každé sociální skupiny jako kolektivu. Vytvoření skutečného kolektivu potřebuje určitý čas a je také limitováno věkem členů skupiny. Je nesprávné hovořit o kolektivu dětí v mateřské škole nebo

v první třídě základní školy. Úsměvné je hovořit o kolektivu osob, které se v rámci televizního vysílání zúčastní soutěží, např. v pořadu Prostřeno.

Zapamatujte si

Sociální skupina je soubor jedinců, který se vyznačuje společnými znaky. Mají společní cíle, hodnoty, normy. Ve skupině se utváří hierarchie podle postavení členů.

Člověk je během života členem mnoha různých skupin. Skupiny lze třídit podle rozmanitých kritérií, nejčastěji podle velikosti, způsobu vzniku a podle míry vlivu na své členy. Je možné rozlišit skupiny malé, střední a velké, formální a neformální, primární a sekundární.

Skupina má na jedince silný vliv. Může plnit funkci výchovnou, převýchovnou i léčebnou. Při nedodržování stanovených požadavků může skupina proti svým členům používat sankce.

Každá skupina má svoji strukturu a dynamiku. Zjišťováním vztahů ve skupině se zabývá sociometrie. Grafickým znázorněním vztahů vzniká sociogram. Stav skupiny je ovlivněn její velikostí, složením, způsobem komunikace a výrazně i způsobem vedení. Na dospívající jedince má velký vliv členství ve vrstevnických skupinách.

K promyšlení

1. Jakými společnými znaky se vyznačuje sociální skupina?
2. Podle kterých kritérií je možné skupiny třídit? Uvedte příklady skupin malých, velkých, středních.
3. Jak podle uvedených kritérií zařadíte školní třídu, zájmový kroužek, rodinu, pedagogický sbor školy?
4. Uvedte příklady skupin vlastních a cizích, homogenních a heterogenních, referenčních.
5. Pokuste se zamyslet nad otázkou prostupnosti skupin. Uvedte příklady větší či menší prostupnosti skupin ve smyslu přijímání i propouštění členů.

6. Uveďte příklady, jak může sociální skupina plnit funkci výchovnou, převýchovnou a léčebnou.
7. Pokuste se jednoduchým způsobem zjistit strukturu skupiny dětí, žáků, studentů, se kterými pracujete.
8. Uvažte, jaký význam mají pro pedagoga informace o struktuře skupiny, se kterou pracuje.
9. Jaké role jste mohli objevit pozorováním ve skupině, kterou dobře znáte?
10. Pokuste se zjistit, které hodnoty ve známé skupině jsou důležité pro stanovení pozice členů (např. ve školní třídě, zájmovém útvaru, mezi spolupracovníky na pracovišti).
11. Uvažte význam vztahů spolupráce a soutěživosti ve skupinách. Který ze vztahů považujete za významnější? Který z nich více podporuje současná společenská situace v naší zemi? Je možné kvalitu těchto vztahů pedagogicky ovlivňovat?
12. Promyslete, jak se měnil v průběhu času charakter skupiny, kterou dobře znáte. Můžete uvažovat např. o vlastní rodině, školní třídě, kde působíte nebo do které jste jako žák chodil(a), nebo jiné významné sociální skupině.
13. Pokuste se zjistit sociální vztahy v menší skupině, např. ve skupině žáků odborného výcviku. Znázorníte vztahy graficky. Uvažte, jak je možné těchto informací výchovně využít.
14. Zamyslete se, které vrstevnické skupiny vás v dětství a mládí ovlivňovaly nebo které ovlivňují vaše vlastní děti nebo vaše žáky. Zhodnoťte význam těchto vlivů.
15. Jak hodnotíte styl vedení pedagogických pracovníků na vašem pracovišti? Uvažte důsledky stylu vedení, jeho kladné či záporné působení.

6 Sociální učení

Úkolem této kapitoly je poukázat na význam jednoho z druhů učení. V minulých kapitolách jsme se zabývali charakteristikou člověka jako tvora společenského, významem sdružování lidí ve skupinách, vzájemným poznáváním a ovlivňováním. Pro soužití s lidmi, se kterými je jedinec v určitém kontaktu, jsou potřebné určité vědomosti, dovednosti, návyky, postoje. Člověk je získává v průběhu života v procesu sociálního učení.

Za úvahu stojí, zda existují i jiné druhy učení kromě sociálního. Téměř vše, co lidé v životě získávají, učí se, je zprostředkováno jinými lidmi.

Sociální učení může mít různé formy. V dalším textu se budeme zabývat těmito formami:

- učení napodobováním,
- učení identifikací,
- učení rolím,
- učení zástupné (observační, na základě pozorování),
- učení anticipací (očekáváním),
- učení sociálním zpevněním nebo tlumením.

Základem sociálního učení je napodobování. Může však mít různou podobu.

Prosté napodobování je vývojově velmi stará forma učení u všech živých tvorů. Probíhá od narození, spočívá v napodobování vzorů (modelů). Velký význam pro další život člověka mají vzory pro jednání, se kterými se setkává v dětství, hlavně rodiče, ale i jiné osoby, např. pedagogové. Je možné hovořit o vzorech pozitivních (takový bych chtěl také být), negativních (takový nikdy nebudu), korigovaných (chtěl bych být jako on, kromě některých znaků) nebo syntetických (vytvořený ideální model, kterému se chce jedinec co nejvíce přiblížit).

Identifikace je vývojově vyšší a složitější forma nápodoby. Spočívá nejen v napodobování vnějších znaků, ale i v přejímání postojů, hodnot, motivů, životních cílů a způsobů jednání. Jedinec se většinou identifikuje s osobou, ke které má pozitivní vztah. Může proběhnout i v případě vztahů ambivalentních (rozporných). První identifikace probíhá většinou v rodinách, dívky se nejčastěji identifikují se svou matkou, chlapci s otcem. Výjimkou není ani tzv. překřížená identifikace s rodičem opačného pohlaví. Identifikace probíhá i v průběhu dalších životních etap, souvisí s tím, do jakých rolí se jedinec v životě dostává (např. identifikace začínajícího učitele s pedagogem, kterého jako žák obdivoval).

Učení rolím vychází z nápodoby a identifikace. Spočívá v osvojování životních rolí, do kterých se jedinec ve svém životě dostává (role dítěte, sourozence, rodiče, prarodiče, partnera, přítele, učitele, vychovatele, nadřízeného, podřízeného apod.) Osvojování rolí může být i náročný proces, člověk se může ocitát v konfliktech, stresových situacích nebo dokonce i v psychických onemocněních. Skupinová terapie využívá pro nápravu formy dramatizace, hraní rolí v modelových situacích s následným rozбором. Metody dramatické výchovy lze v tomto smyslu využívat i k běžnému sociálnímu výcviku, v oblasti sociálně-osobnostního rozvoje.

Učení zástupné (observační) vychází ze zkušeností, že pozorování jedince, který byl za své chování pochválen nebo potrestán, byl úspěšný či neúspěšný, má na člověka obdobný účinek, jako by se to týkalo jeho vlastní osoby. Lidé mají tendenci napodobovat tzv. úspěšné formy jednání. Žáci ve škole se většinou snaží volit takové chování, za které byli jiní pochváleni a vyhnout se tomu, za co následovaly sankce. Pro pedagogy je důležité si uvědomovat, že každé výchovné opatření v případě jednotlivce působí zároveň i na všechny členy skupiny. Situace mohou být ale velmi složité v souvislosti se strukturou skupiny a hodnotami a normami, které skupina zastává.

Učení sociální anticipací (očekáváním) vychází z myšlenky, že člověk má tendenci se chovat tak, jak se od něho očekává. Tato skutečnost

byla ověřena opakovaně v rámci experimentů s početnými skupinami zkoumaných osob. Ukázalo se, že lidé, kterým byla vyslovena důvěra, oceňovány pozitivní rysy osobnosti, u kterých byly očekávány dobré výsledky činností, dosahovali úspěchů častěji než v opačných případech.

Výsledky těchto experimentů mají velký význam pro pedagogickou praxi. Skutečnost, že učitel nebo vychovatel dává dětem, žákům najevo, že od nich očekává dobré výsledky v učení, slušné chování, má většinou dobrý výchovný efekt. Naopak je velmi problematická situace těch vychovávaných jedinců, kterým je opakovaně vyslovována nedůvěra a očekávání problémů. Je nebezpečí, že se vžijí do role neúspěšného žáka a podle toho potom volí způsoby jednání. Samozřejmě platí, že vyslovovaná očekávání mají odpovídat možnostem jedince. Např. chybou by bylo, kdyby rodič dával svému dítěti najevo, že od něj očekává vynikající výsledky ve škole, přestože dítě má méně než průměrné schopnosti.

Učení sociálním zpevněním (posilováním) nebo naopak tlumením spočívá v používání odměn a trestů. Pojmy odměna a trest nutno chápat v širokém pojetí. Jako odměna působí vyslovené uznání, souhlas daný najevo verbálně i neverbálně, pochvala, věcná odměna, medaile, diplom, udělení pravomoci, větší osobní svoboda, větší kapesné, možnost věnovat se oblíbené činnosti apod.

Trestem je možné rozumět už i vyslovení nesouhlasu, napomenutí, pokárání, různé formy a stupně důtky, odejmutí dříve udělené pravomoci, omezení osobní svobody, odepření výhod, snížení kapesného, zákaz oblíbené činnosti, vykonání práce za trest, vyloučení ze skupiny, odepření přízně, tělesný trest apod.

Odměna působí jako pozitivní motivace. Povzbuzuje žádoucí aktivitu jedince, navazuje pozitivní emoce, vztahy mezi osobou odměňující a odměňovanou, pohodu. Trest je vlastně negativní motivací. Jeho úkolem je tlumit či odstranit nežádoucí aktivity. Tresty vyvolávají negativní emoce, častěji konflikty, problematické mezilidské vztahy.

Z porovnání obou forem sociálního učení jasně vyplývá, že ve výchově se pedagog neobejde ani bez odměňování, ani bez trestání. Odměny jako pozitivní motivace jsou však účinnější než tresty a měly by ve výchově převažovat.

Používání odměn a trestů je velmi citlivá záležitost. Jejich účinnost hodně závisí na vzájemných vztazích, např. na vztahu mezi učitelem a žákem, vychovatelem a jedinci, kteří jsou mu svěřeni do péče, pedagogem volného času a účastníky volnočasových aktivit nebo mezi rodičem a jeho dítětem.

Odměňování či trestání většinou probíhá v rámci sociálních skupin, ve školních třídách, v zájmových útvarech, v oddělení školní družiny apod. Jejich účinnost hodně závisí na vztazích ve skupině, na postavení jednotlivců ve struktuře skupiny. Zvláště významné je, jaké hodnoty a normy skupina uznává, preferuje. Nesouhlasný postoj skupiny k udělené odměně či trestu může jejich účinek zvrátit v pravý opak. Například dítě pokárané pedagogem za drzost získá obdiv členů skupiny, a tím vlastně jejich pochvalu, pochválený žák se může stát terčem výsměchu spolužáků. Při práci s odměnami a tresty je proto důležité, aby pedagog měl poznatky o struktuře skupiny a její dynamice.

Při odměňování a trestání je užitečné dodržovat určité zásady:

- Odměny by měly převažovat nad tresty, tedy více chválit než trestat.
- Obojího je nutno používat uvážlivě, v přijatelné míře, všeho moc škodí.
- Odměňovat a trestat je možné verbálně, neverbálně a činy.
- Při používání odměn a trestů je nutno respektovat věkové zvláštnosti. Co se hodí pro malé dítě, může se setkat s odporem dospívajících apod.
- Vše by mělo vycházet z dobrých mezilidských vztahů.
- Není správné slibovat odměnu nebo trest, kterou nelze splnit. Je to projev nedůslednosti.

- Pokud pedagog udělá při používání těchto výchovných prostředků chybu, má ji přiznat. Nemá se to však stávat často.
- Odměňovat a hlavně trestat se nemá v afektu.
- Trest i odměna mají následovat brzy po činu, tedy včas. Odklad snižuje jejich účinek.
- Vždy je důležité snažit se o podporu skupiny. Trest či odměnu je nutné zdůvodnit, vysvětlit jedinci, kterého se týká i celé skupině (např. žákovi i celé třídě).
- Je dobré dodržovat zásadu, že za jedno provinění následuje jeden trest.
- Potrestáním je prohřešek vyřešen, není správné se k němu opakovaně vracet. Obnovují se dobré vztahy mezi trestajícím a potrestaným. Trest nesmí ponižovat osobnost, nemá jí hodnotit negativně jako celek, má se vždy vztahovat ke konkrétnímu činu.

Totéž v opačné podobě platí i pro odměňování. Při neobratném používání obou výchovných prostředků se mohou ve skupině utvářet podskupiny – tzv. elity nebo naopak skupiny outsiderů, což není žádoucí. Pokud je to možné, kárat je vhodné spíše mezi čtyřma očima, chválit před ostatními. I zde je však nutné uvážit provedený čin a postavení jedince v sociální skupině.

Některé formy trestů lze považovat za problematické vzhledem k jejich účinku. Patří mezi ně tělesné tresty, trestání prací, odepření přízně, zákaz oblíbené činnosti, vyloučení ze skupiny. Pokud se pedagog nebo rodič rozhodne některé z nich použít, musí dobře uvážit všechny podmínky výchovy a důsledky, které tyto tresty mohou mít. Může se stát, že nepřinesou žádaný efekt, často mohou napáchat značné škody.

Zapamatujte si

! Sociální učení je jedním z druhů učení. Sociálním učení si lidé osvojují vědomosti, dovednosti, návyky, názory, postoje a hodnoty potřebné pro život v lidské společnosti. Probíhá po celý život. Sociální učení má tyto formy:

- učení napodobováním, identifikací, učení rolím,
- učení observační (zástupné),
- učení anticipací (očekáváním),
- učení sociálním zpevňováním či tlumením.

Používání odměn a trestů patří mezi důležité výchovné prostředky. Při jejich používání je nutné brát v úvahu vnitřní i vnější podmínky výchovy. Existuje celá široká škála odměn i trestů. Důležitou zásadou je více odměňovat než trestat, odměna je účinnější než trest.

Všechny formy sociálního učení souvisejí s výchovným procesem, poznatky je důležité respektovat a ve výchově využívat.

K promyšlení

- ?**
1. Co se rozumí sociálním učením?
  2. Ve kterých životních etapách má podle vašeho názoru zvlášť velký význam?
  3. Jaké formy má sociální učení?
  4. Které formy sociálního učení vycházejí především z nápodoby?
  5. Jaký význam pro sociální učení mají vzory rodičů, pedagogů či dalších osob?
  6. Které z uvedených forem sociálního učení se vyskytují i u zvířat? Uveďte vlastní zkušenosti.
  7. Čím se od sebe liší prosté napodobování a identifikace?
  8. Jaký význam pro proces identifikace mají vztahy mezi rodiči a dětmi?
  9. Může podle vašeho názoru proběhnout identifikace dítěte s rodičem v případě ambivalentních (rozporných) vztahů? Uveďte příklady, vlastní zkušenosti.

10. Lze učení rolím využívat i jako formu terapie? Kterých problematických vztahů se může týkat?
11. Uveďte ze své vlastní pedagogické praxe situace, ve kterých se uplatňuje zástupné učení, založené na pozorování.
12. Uvažte podle vlastních zkušeností, jaký dopad na člověka má vyslovování důvěry v dobré výsledky činnosti či naopak pochybností, nedůvěry.
13. Jaké jsou vaše vlastní názory na používání odměn a trestů z pohledu rodiče?
14. Které druhy odměn a trestů se vám osvědčily ve vaší pedagogické praxi?
15. V čem vidíte nebezpečí používání tělesných trestů? Uveďte vlastní zkušenosti. Mohou mít tyto tresty někdy i své opodstatnění?
16. V čem je podle vašeho názoru nebezpečí při trestání prací? Jsou situace, kdy je vhodné tyto tresty použít?
17. Jaký dopad na dítě může mít vyloučení ze skupiny?
18. Uvažte, kdy a jakým způsobem je možné využít jako výchovný prostředek zákaz oblíbené činnosti? Je vhodný pro zákaz kvalitní zájmové činnosti?
19. Jakou podobu může mít odepření přízně jako trest? Jak se liší jeho využívání v rodině či ve výchovných institucích?
20. Posudte některé školské dokumenty, např. školní řád, řád školní družiny, domova mládeže apod. Uvažte, zda je věnována větší pozornost sankcím za nevhodné chování nebo odměnám za plnění povinností i další užitečné aktivity.
21. Jaké jsou vaše osobní zkušenosti z dětství? Vzpomeňte si, s jakými tresty a odměnami jste se setkali v rodině a ve škole, jak je hodnotíte z dnešního pohledu.

7 Výchovné styly

Tato kapitola poskytuje přehled o možných přístupech k realizaci výchovně-vzdělávacího procesu. Snaží se podnítit studující k vlastním úvahám, do jaké míry je užitečná přísnost, vyžadování bezpodmínečné poslušnosti, nebo naopak velká volnost či poskytnutí prostoru vychovávaným osobám vyjadřovat své názory, přání. A hlavně, jaký význam pro dobré výchovné výsledky má kvalita vztahu mezi vychovávajícím a vychovávaným. Klasifikace výchovných stylů je rozmanitá, v této kapitole se budeme zabývat pozitivními a negativními znaky stylu autoritativního, liberálního a demokratického.

Autoritativní, liberální a demokratický styl je možné posuzovat z hlediska síly řízení a také podle kvality emočního vztahu mezi vychovávajícím a vychovávaným.

Autoritativní nebo také autokratický či dominantní výchovný styl se vyznačuje silným řízením. Znamená to, že pedagog klade požadavky, nepřipouští diskusi o nich. Častěji používá tresty než odměny, pracuje s příkazy a zákazy, ve vyhraněné podobě i s hrozbami. Pro vychovávané jedince má málo porozumění, podceňuje jejich přání a potřeby.

Poskytuje jim malý nebo žádný prostor pro samostatnost, iniciativu, tvořivost. Je zajímavé posoudit, jak na tento výchovný styl reagují děti, žáci. Vyvolává v nich často strach, podrážděnost, u některých snahu upoutat pozornost pedagoga, zavděčit se mu, získat pochvalu. Někteří jedinci napodobují dominantního pedagoga nebo rodiče ve vztahu k jiným lidem, jiní přijímají své submisivní postavení a jednají pouze podle pokynů dominantní osoby. Vychovávání jedinci projevují pracovní aktivitu a jsou většinou ukáznění, ale pouze pod dohledem, při dozoru. V opačném případě své jednání často mění v pravý opak. Plnění požadavků pouze ze strachu z potrestání nelze považovat za výchovný úspěch. Ve skupinách vedených autoritativně vznikají mezi jejími členy

časté konflikty, soudržnost skupin je malá. Někdy se stává, že skupina se sjednotí ve svém odporu proti pedagogovi.

Autoritativní výchovný styl nelze považovat za optimální, zejména pubescenti a adolescenti na něj často reagují odporem. Jsou ale určité výchovné situace, kdy je žádoucí a jedině možný, např. v náročných životních situacích, pokud hrozí nebezpečí úrazu či ohrožení života. Také je nutné upozornit na to, že autoritativní pedagog nebo rodič nemusí být zlý člověk, může mít k vychovávaným dobrý vztah, myslí to s nimi dobře. Autoritativní učitelé nemívají kázeňské problémy a většinou dosahují ve výuce dobrých výsledků. Mnoho žáků oceňuje své učitele teprve s časovým odstupem. Je vhodné se zmínit, že autoritativní výchovný styl je mnohdy nutný při práci s jedinci, kteří se vyznačují závažnými výchovnými problémy, např. ve výchovných ústavech.

Opakem autoritativního výchovného stylu je styl liberální, označovaný také jako volná výchova. Vychovávající klade na vychovávaného málo požadavků, v krajním případě žádné. Často je spojen s nedůsledností, ani to málo, co bylo požadováno, se nekontroluje.

V dětech vyvolává tento přístup zpočátku příjemné pocity, že mohou samy volit aktivity, které je baví. Postupně však jsou nejisté, často se nudí, vznikají konflikty mezi nimi, dožadují se zavedení určitého řádu. Liberální výchovný styl sice poskytuje prostor pro vlastní nápaditost, iniciativu, ta však má často nežádoucí podobu.

Ani tento výchovný styl nelze považovat za optimální. Liberální vyučující většinou nedosahuje dobrých výsledků ve vzdělávání, vědomosti žáků bývají horší. Často mívá kázeňské problémy. Přesto má v některých situacích své opodstatnění. V rozumné podobě je vhodný např. při spontánních volnočasových aktivitách. Vhodný je i při práci se skupinami starších, vyspělých jedinců, kteří chtějí realizovat určitý svůj záměr, pro který potřebují volnost, ale i radu, pokud o ni požádají. Většinou se jedná o realizaci zájmových činností. Některé druhy alter-

nativních škol do určité míry také liberální výchovu preferují ve snaze podpořit přirozený vývoj osobnosti dítěte, jeho individualitu, samostatnost.

Liberální pedagog, přestože poskytuje žákům hodně volnosti, nepatří mezi nejoblíbenější. Ze strany vychovávaných osob může být mnoho volnosti chápáno i jako nezájem o ně. Tyto situace jsou častější v rodinách než ve výchovných institucích.

Demokratický výchovný styl je charakteristický středním řízením. Je označován také jako sociálně-integrační. Má mnoho pozitivních rysů, rovnováhu mezi příkazy, zákazy, tresty a osobní svobodou, odměnami. Významný je osobní příklad pedagoga, rodiče. Používání pozitivní motivace převažuje nad negativní. Vychovávající připouští diskusi o vyslovených požadavcích, v rozumné míře bere v úvahu přání a potřeby vychovávaných. Tento přístup podporuje u nich samostatnost, iniciativu, tvořivost. Vede k vědomí, že člověk se nemusí slepě řídit cizími pokyny, že má právo a možnost svůj život ovlivňovat. Je to důležitá příprava pro dospělost, pro podíl každého jedince na řízení společnosti.

Reakce dětí, žáků, studentů na tento výchovný styl je převážně pozitivní. Takto vedená sociální skupina vykazuje většinou dobré pracovní výsledky, vládne příjemné pracovní klima, konflikty jsou méně časté. Kázeň při tomto výchovném přístupu lze označit jako dobrovolnou, uvědomělou, na základě pochopení kladených požadavků, diskuse o nich a jejich přijetí. Nestává se, že by se skupina jako celek postavila do opozice proti pedagogovi. Členové skupiny mají pocit bezpečí, jistoty, své názory mohou vyjadřovat a jsou akceptovány.

Celkově se demokratický výchovný styl jeví jako nejvhodnější. Dá se označit jako zlatá střední cesta mezi přísným vedením a naprostou volností. Klade však na osoby, které ho využívají, značné nároky. Je obtížné uvést do souladu vlastní pedagogické záměry a přání a potřeby vychovávaných. Vedení diskuse, dialogu, skupinového rozhovoru klade na pedagogy vysoké nároky. Je zapotřebí mladé lidi

naučit vyslovovat vlastní názory společensky přijatelným způsobem. Není to snadné, je to dlouhodobý proces. V předchozím textu bylo uvedeno, že existují výchovné situace, kdy ani tento optimální výchovný styl nelze použít.

Síla řízení je pouze jedním z charakteristických znaků výchovného stylu. Dalším znakem je kvalita vztahu mezi vychovávajícím a vychovávaným z pohledu emocí. Je možné brát v úvahu trojí možnou kvalitu vztahu: vztah záporný, střední a kladný. Výzkumy potvrdily, že pro úspěšnost výchovného působení je pozitivní vztah podmínkou. Ukazuje se, že má větší význam než síla řízení.

Z kombinací obou znaků výchovného stylu lze odvodit, které situace jsou pro vývoj dítěte nejpříznivější. Je to kladný emoční vztah při použití středního, ale i silného řízení. Naopak situace, které jsou pro vývoj dítěte nepříznivé, jsou kombinace záporného vztahu se silným nebo rozporným řízením nebo středně emoční vztah spolu se slabým řízením. Tuto situaci může dítě chápat jako nezáměr o ně, lhostejnost. Nedostatek kladných emocí může vést u dětí ke stavům frustrace, subdeprivace nebo deprivace a negativně ovlivnit jejich vývoj. Styl výchovy výrazně souvisí s postojem k dítěti a k výchově vůbec. Přeceňování významu výchovy se projevuje jako pedagogický optimismus, podceňování vede k pedagogickému pesimismu.

V současné době se pedagogická věda od těchto krajních přístupů distancuje, za správný považuje reálné zhodnocení významu výchovy, rozumný pedagogický realismus. Za zamyšlení stojí, čím je určen styl výchovy u jednotlivých pedagogů, proč se přiklánějí k různým stylům. Zjednodušeně se dá říci, že roli hrají společensko-historické podmínky, osobní zkušenosti pedagoga, jeho vzory a samozřejmě i osobnostní charakteristiky a zkušenosti vychovávaných jedinců.

Zapamatujte si

! Výchovný styl lze charakterizovat dvěma znaky. Je to síla řízení a kvalita emočního vztahu mezi vychovávajícím a vychovávaným. Řízení je možné označit jako silné, střední a slabé. Silným řízením je charakteristický autoritativní (autokratický, dominantní) výchovný styl. Liberální styl (volná výchova) se vyznačuje slabým řízením. Střední síla řízení je typická pro demokratický (sociálně-integrační) výchovný styl.

Jednotlivé styly se liší mírou kladených požadavků, důsledností kontroly, používáním odměn a trestů, možností vychovávaných jedinců vyjadřovat vlastní názory.

Jednotlivci i sociální skupiny reagují různě na jednotlivé výchovné styly. Obecně je za nejvhodnější považován demokratický styl. Všechny styly však mohou mít své opodstatnění po zvážení vnitřních a vnějších podmínek výchovy. Za velmi problematické lze považovat rozpornost, střídání výchovných stylů nebo jejich nejednotnost u různých vychovávajících osob.

Emoční vztah mezi vychovávajícím a vychovávaným může být kladný, střední a záporný. Podmínkou účinnosti výchovného působení je vztah kladný. Kvalita emočního vztahu se ukazuje jako významnější znak výchovného stylu než síla řízení.

K promyšlení

- ?**
1. Jakými termíny jsou označovány tři základní výchovné styly?
  2. Jakou silou řízení se jednotlivé styly vyznačují?
  3. Uvažte, který z výchovných stylů ve své pedagogické praxi realizujete.
  4. Pokud jste rodičem, jaký styl používáte při výchově svých dětí?
  5. Zavzpomínejte na svá žákovská a studentská léta a uvažte, zda mezi svými vyučujícími najdete zástupce různých výchovných stylů.
  6. Jak jste vy na jednotlivé vyučující reagovali, jak celá třída jako sociální skupina?

7. Na kterého ze svých učitelů, vychovatelů, pedagogů volného času či trenérů nejraději vzpomínáte? Co u něho zvláště pozitivně hodnotíte?
8. Domníváte se, že některý z vašich pedagogů se pro vás stal vzorem, modelem pro napodobování ve vaší praxi?
9. Čím se podle vás vyznačuje záporný, střední či kladný vztah mezi učitelem a žákem?
10. Jakými způsoby je možné dát žákům najevo skutečný zájem o ně, kladný vztah? Vezměte v úvahu komunikaci slovní, mimoslovní i komunikaci činy.
11. Uveďte příklady slovních výroků, kterými se na žáky bude obracet učitel autokratický, liberální, demokratický.
12. Které zvláštnosti v neverbální komunikaci se projevují u pedagogů při používání jednotlivých výchovných stylů? (Postoje, gesta, mimika, pohledy očí apod.)
13. Pokuste se zahrát začátek vyučovací hodiny, fázi zkoušení u různých učitelů podle výchovného stylu. Jaká bude reakce žáků?
14. V čem jsou klady či nedostatky jednotlivých výchovných stylů, jak na ně reagují žáci?
15. Pokuste se objevit odlišnosti při používání výchovných stylů v práci učitele, vychovatele, pedagoga volného času, trenéra. Porovnejte s pozicí rodiče.

8 Psychohygienu ve výchovně- -vzdělávacím procesu

Následující kapitola vymezuje pojem psychohygienu, pojem duševní zdraví v souvislosti s výchovou. Upozorňuje na nebezpečí náročných životních situací, navrhuje způsoby, jak jim předcházet nebo je řešit. Školní vzdělávání i výchova ve volném čase tyto situace často přinášejí z pohledu pedagogů, žáků či jiných účastníků výchovného procesu. Pedagogické profese patří mezi psychicky náročné. Pedagogové musí umět navodit nekonfliktní prostředí pro vychovávané a sami si umět udržet duševní pohodu. Opakované či dlouhodobé a neřešené náročné životní situace mohou vést k nežádoucím odchylkám ve vývoji osobnosti, v krajním případě i k onemocnění, jako jsou např. neurózy.

Psychohygienu je označení hraničního vědního oboru mezi psychologii a hygienou jako medicínským oborem. Lze ji chápat i jako souhrn doporučení, jak má člověk žít, aby si zachoval duševní zdraví.

Pojem zdraví vymezuje Mezinárodní zdravotnická organizace jako stav tělesné, duševní a sociální pohody (vyrovnanosti, spokojenosti, blaha). Duševní zdraví tedy znamená duševní pohodu. Avšak jednotlivé složky zdraví spolu úzce souvisejí, lze je oddělit pouze teoreticky.

Duševní zdraví člověka, jeho pohodu mohou ohrozit náročné životní situace. Rozumí se jimi:

- stres (zátěž nebo reakce na ni),
- frustrace (stav neuspokojení potřeby),
- deprivace nebo subdeprivace (dlouhodobé závažné či méně závažné strádání),
- konflikt (rozpor, vnitřní či vnější).

Příčina vyvolávající stres se nazývá stresor. Může mít povahu biologickou, ohrožující tělesnou složku osobnosti, nebo psychickou, půso-

bící na psychiku jedince. Stresory je možné odlišovat i podle síly vlivu. Přiměřený stres, eustres, může být pro člověka prospěšný, aktivizuje organismus, motivuje k vyšším výkonům. Přiměřený stres při zkoušení např. umožňuje žákům podat co nejlepší výkon. Příliš vysoká úroveň stresu, distres, působí opačně, navozuje velmi vysokou aktivizaci organismu, může vést k selhání i u jedinců pro činnost dobře připravených. Silně stresovaný žák např. při důležité zkoušce může selhat, přestože věnoval učení maximální pozornost. Tyto poznatky jsou velmi důležité pro všechny pedagogy. Výchovný proces by měl být řízený tak, aby jeho účastníci nebyli zbytečně stresovaní. Zastrášovat žáky jakýmikoliv způsoby je nedůstojné pro učitele, uchylují se k nim většinou ti, kteří jsou bezradní a nevidí jiné východisko z problémů. Ve stresových situacích reagují lidé únikem nebo útokem. Tyto reakce mohou mít nejrůznější podobu, u žáků ve škole to bývají často projevy agresivity, provokativní chování, drzost, odmítání, nebo naopak netečnost, uzavření se do sebe, únik do virtuálního světa, do různých forem závislostí apod.

Podobně mohou jednat i jedinci frustrovaní, deprivovaní, potýkající se s dlouhodobými, nevyřešenými konflikty. I zde je úkolem pedagogů pomáhat tyto situace řešit. Je nutné si však uvědomit, že náročné životní situace mohou postihovat nejen osoby vychovávané, ale i vychovávající, pedagogy, vychovatele. I učitelé bývají stresovaní, frustrovaní, deprivovaní, řeší konflikty na pracovišti i v soukromém životě.

Je důležité si uvědomovat, co je příčinou náročných životních situací, a znát postupy, jak se jim vyhnout nebo jak je řešit. Bývají označovány jako antistresové programy. Z pohledu žáků jsou nejčastějšími příčinami stresu tyto skutečnosti:

- nutnost podřizovat se stanovenému režimu,
- nezbytnost respektovat i ty požadavky, se kterými žák nesouhlasí,
- rozpory mezi požadavky jednotlivých vyučujících,
- nutnost koncentrace pozornosti i na učivo pro žáka nezajímavé či nesrozumitelné,

- rozpor mezi biorytmy a časovým rozvržením vyučování,
- nepřiměřené požadavky vyučujících,
- nevhodně volené metody a formy práce učitelů,
- proces zkoušení, hodnocení, možný pocit nespravedlivých hodnocení,
- konflikty mezi žáky ve školní třídě,
- problematické postavení žáka ve třídě, neakceptované role,
- pozice trvale neúspěšného, problematického žáka (nálepkování),
- neznalost technik efektivního učení, žák věnuje učení čas i úsilí, výsledky tomu neodpovídají,
- přetěžování školními či jinými povinnostmi, nedostatek volného času,
- neschopnost hospodařit s časem, nevhodná náplň volného času.

Podobně jako žáci i učitelé se ve své profesi setkávají se stresovými situacemi. Mezi nejčastější příčiny stresu učitelů i ostatních pedagogických pracovníků patří tyto skutečnosti:

- práce s lidmi, s různými individualitami,
- práce s osobami, které patří k jiné generaci, generační rozpory,
- konflikty mezi kolegy na pracovišti, odlišné názory na žáky i vedení výuky,
- konflikty s nadřízenými, vedením školy, dalšími vyššími nadřízenými orgány, pocit zbytečných úkolů a nepochopení,
- problémy při jednání s rodiči žáků, někdy nezájem nebo nepochopení rodičů,
- malá solidarita mezi pedagogy, postrádání pomoci při řešení výchovných či výukových problémů, kooperace mezi pedagogy,
- přibývání výchovných problémů se žáky, objevují se nové problémy, které učitelé nebyli zvyklí řešit, např. šikana učitelů, kyberšikana, závislosti,
- nedocení profesí, nedostatečné odměňování,
- nereálné požadavky veřejnosti na školu, opomíjení skutečnosti, že

škola nemůže za všechny projevy nevhodného chování dětí, opomíjení funkce rodiny,

- obtíže při posuzování kvality práce učitelů, není jasné kdo a podle jakých kritérií učitele hodnotí,
- neustálé ekonomické problémy, úsporná opatření ve školství,
- nutnost neustálé sebekontroly nejen na pracovišti, ale i na veřejnosti, lidé mají při posuzování chování pedagogů přísnější kritéria než u jiných profesí.

Přestože jsou pedagogické profese velmi psychicky náročné, mají pedagogové mnoho možností se s nároky povolání vyrovnávat a zachovat si duševní pohodu. Učitel má být osobou, která navozuje pohodu, příznivé klima, klidnou pracovní atmosféru a zbytečně nezvyšuje stres žáků. Ale pokud není v pohodě učitel, nebudou asi ani žáci.

Pro učitele je znalost antistresových programů důležitá z jeho osobního zájmu, ale i proto, aby s nimi seznámil své žáky. Antistresové programy, které člověku pomáhají vyrovnávat se s náročnými životními situacemi, lze rozdělit do několika oblastí.

V pracovní oblasti je důležité naučit se dobře hospodařit s časem, přizpůsobit aktivity biorytmům, vhodně střídat práci a odpočinek, umět dobře odhadnout své možnosti, spolupracovat s žáky, kolegy, pracovat na rozvoji svých vědomostí, dovedností, schopností.

V soukromém životě je žádoucí snaha o dobré vztahy v rodině, mezi partnery, rodiči, dětmi i dalšími příbuznými, pěstovat kamarádství, přátelství, být členem skupin osob s podobnými zájmy, obecně zaujímat k lidem pozitivní postoje, snažit se pochopit a pomáhat.

V oblasti fyzického, tělesného, zdraví je nutné vzít v úvahu, že fyzické a psychické zdraví spolu úzce souvisí. Proto je tak důležité dbát na správnou životosprávu, stravování, pitný režim, dopřávat si dostatek tělesného pohybu, spánku, pobytu v přírodě. Důležitá je také prevence chorob, dodržování doporučených léčebných postupů, ale i uspokojování

vání sexuálních potřeb. K duševní pohodě přispívá vše, co je příjemné tělu, koupele, masáže, sauna, návštěva kadeřníka, kosmetika, ale i další drobné životní příjmenosti podle individuálních potřeb.

Mezi důležité antistresové programy patří i znalosti a dovednosti v oblasti specifických technik. Patří mezi ně znalost relaxačních cvičení, např. autogenního tréninku, dovednosti pracovat s dechem, automasáže, ale i dovednosti účinného jednání, znalost asertivního jednání, asertivních dovedností a technik nebo zásad a postupů manipulativního jednání.

Důležité je i formování životních postojů, cvičení se v pozitivním myšlení, v orientaci spíše na přítomnost a budoucnost než na minulost, dopřávat si volný čas, pěstovat zájmy, koníčky, umět se radovat z drobných příjmeností v životě.

Znalost všech uvedených oblastí antistresových programů je pro pedagogy důležitá ze dvou důvodů. Mohou je využít pro zachování vlastní životní pohody, ale zároveň vést i vychovávané jedince k jejich znalosti a využívání.

Ze své vlastní pozice učitele může pro zachování duševního zdraví učinit mnohé:

- ukládat přiměřené a srozumitelné úkoly,
- respektovat pedagogické zásady,
- vzbuzovat zájem žáků o učivo,
- naučit žáky učit se, využívat poznatků o efektivním učení,
- volit uvážlivě vhodné metody a formy práce,
- racionálně uspořádat režim dne, týdne, roku, rozvrh hodin,
- vést žáky k rozumnému využívání volného času, podporovat kvalitní zájmy,
- promyšleně volit výchovný styl,
- jednat se žáky taktně, slušně, dbát o dobré vzájemné vztahy,
- zajímat se o žáky jako o celistvé osobnosti, nejen z pohledu úspěchů ve vyučování,

- předávat žákům své osobní zkušenosti, vědomosti, dovednosti v oblasti duševní hygieny, antistresových programů.

Učitel může být i velmi náročný, není to v rozporu s dodržováním požadavků duševní hygieny. Učitel nemá a nesmí být vyvolávačem stresu, spíše jeho léčitelem.

Opakované prožívání náročných životních situací, nepochopení nejbližšího okolí, nevhodné výchovné postupy mohou vést k poruchám ve vývoji osobnosti. Chování jedince se odchyluje od toho, co považujeme za normální. Pojem norma, normální je obtížně definovatelný. Většinou se za normu považuje něco obvyklého, ve společnosti běžného a za normální považovaného, v jednání lidí převažujícího.

Problematické vlivy prostředí, nevhodná výchova mohou být příčinou odchylek v chování vychovávaných jedinců. **Porucha osobnosti označována dříve jako psychopatie** znamená nevyrovnanost osobnosti s obtížnou nebo nemožnou nápravou. Některé rysy osobnosti jsou rozvinuté v extrémní podobě, např. přehnaný smysl pro pořádek, čistotu, žárlivost, ostýchavost, puntičkářství, nesmělost. Nebezpečná je agresivní psychopatie zejména ve spojení s neovládáním sexuálních úchylek.

Mezi mírnější vzhledem k sociálnímu dopadu patří **neurotické povahy**, osoby velmi bázlivé, úzkostné, přecitlivělé, pesimistické nebo se sklonem k teatralnosti. Jsou si vědomé svých specifických rysů osobnosti, nemají však pocit nemoci.

Neurózy jsou skutečným chorobným stavem. Je to funkční onemocnění, nikoliv duševní choroba. Postižený jedinec si své potíže uvědomuje jako chorobu a často se obrací se žádostí o pomoc na odborníky. Je možné rozlišit neurózu typu **neurastenie**, většinou je spojená s problémy v činnosti tělesných orgánů, přestože jsou tyto orgány bez chorobných změn.

Psychastenien může mít podobu fobií, strachu z některých situací, věcí, živočichů nebo nejasných, nespecifikovaných úzkostí. Je možné uvést i psychastenii depresivní nebo nutkavou.

Hysterická neuróza se vyznačuje zvýšenou citovou vzrušivostí, egocentričností, teatrálností. Velké hysterické záchvaty s křečemi nebo hysterická ochrnutí se vyskytují výjimečně.

Z hlediska pedagogů je důležité upozornit na **mluvní neurózy** – koktavost a breptavost. Uvedené odchylky a choroby lze zařadit mezi ty, které jsou způsobené převážně nevhodnými vlivy prostředí nebo chybami ve výchově. Existují i názory a úvahy, že roli hrají i určité vrozené předpoklady, např. typ nervové soustavy, míra její odolnosti. Dalšími druhy odchylek a duševních chorob se zabývají jiné vědní obory, například **speciální pedagogika** nebo **medicína**. Do kompetence speciální pedagogiky patří **oblast specifických vývojových poruch**, poruch chování a učení a jedinci s mentální retardací. Psychózy, jako je schizofrenie nebo maniodepresivní psychóza, jsou duševní choroby, jejich léčením se zabývá psychiatrie. Medicínské obory i speciální pedagogika se zabývají jedinci s **dětským autismem**. Vyznačují se zejména problémy v sociální komunikaci a při utváření sociálních vztahů.

Příčinou zmíněných odchylek a chorob mohou být vrozené předpoklady, nevhodné vlivy prostředí nebo nevhodná výchova. Tyto nežádoucí vlivy se často kombinují. Výchova a léčení patří do rukou odborníků. Každý pedagog, který v rámci integrace s jedinci s odchylkami, poruchami či chorobami pracuje, by měl mít alespoň základní orientaci v problematice. Dodržování zásad psychohygieny může mít velký význam.

Zapamatujte si

Psychohygieny je označení vědního oboru, který se zabývá otázkami duševního zdraví. Duševní zdraví je stav duševní pohody, vyrovnanosti. Náročné životní situace ho mohou ohrozit. Náročnými životními situacemi se rozumí stres, frustrace, deprivace a konflikt. Školní vyučování

přináší kromě pozitivních zkušeností i náročné životní situace pro žáky, studenty i vyučující. Je důležité si uvědomovat, které situace jsou příčinou stresu žáků a učitelů. Je vhodné je omezovat. Pedagogické profese patří mezi psychicky náročné jako všechny tzv. pomáhající profese. Povinností učitele je dbát o duševní zdraví žáků i o své vlastní. K tomu je důležité znát antistresové programy v oblasti pracovní, soukromé, utváření pozitivních životních postojů, péče o fyzické zdraví i znalost specifických technik a dovedností pro snižování stresu a vyrovnání se s ním. S těmito skutečnostmi je žádoucí seznamovat i žáky. Je nepřijatelné, aby pedagog záměrně navozoval náročné životní situace. Nepříznivé vlivy prostředí, nevhodná výchova, nerespektování požadavků psychohygieny mohou vést k poruchám ve vývoji osobnosti, k odchýlkám od normy nebo i k chorobám, jakými jsou např. neurózy.

K promyslení

1. Co se rozumí termínem psychohygieny?
2. Jak zní mezinárodně uznávaná definice zdraví?
3. Uveďte na konkrétních příkladech, že duševní, tělesné a sociální zdraví spolu souvisejí.
4. Co se rozumí náročnými životními situacemi?
5. Uveďte příklady eustresu a distresu z běžného života a z vlastní pedagogické praxe.
6. Zamyslete se, jak způsob zkoušení žáků může snížit nebo naopak zvýšit hladinu jejich stresu.
7. Uvažte, které skutečnosti ve vaší pedagogické praxi považujete za nejvíce stresující. Jak se s nimi vyrovnáte?
8. Proč patří pedagogické profese mezi psychicky náročné?
9. Co naopak přispívá k psychické pohodě pedagogů na pracovišti?
10. Ve kterých oblastech lze uplatnit antistresové programy?
11. Uvažte, ve kterých oblastech máte ještě možnosti zkvalitnit svůj životní styl?

12. Proč patří volnočasové aktivity, osobní zájmy, pohybové aktivity mezi významné antistresové programy?
13. Vyhledejte informace o tzv. syndromu vyhoření u pedagogů. Které osobnosti nejčastěji ohrožuje?
14. Jakými způsoby může učitel přispět k příznivé atmosféře v průběhu vyučování?
15. Jak souvisí stresové situace žáků s mírou jejich aktivace, motivace a podaným výkonem?
16. Jaké mají možnosti seznamovat žáky se zásadami psychohygieny podle vás učitelé? Uveďte příklady z praxe podle své aprobace.
17. Uvažte, se kterými rizikovými projevy chování, odchylkami v chování se může učitel ve své praxi setkat.
18. Jaký podíl na odchylkách ve vývoji osobnosti může mít nerespektování zásad duševní hygieny?
19. Uvažte, jaký podíl při navozování pohody ve vyučování mají použité výchovné styly.

9 Závěr

Druhá část studijního textu Psychologie pro učitele navazuje na Úvod do psychologie. Uspořádání textu je podobné. V úvodu každé kapitoly je stručně uvedeno, čím se bude zabývat. V závěru kapitoly jsou shrnuta základní fakta pro zapamatování. Věnujte prosím pozornost otázkám a úkolům k promyšlení. Pomohou vám zopakovat si hlavní poznatky, ale zejména pomohou při nacházení souvislostí mezi studiem, teoretickými vědomostmi a vaší současnou i budoucí pedagogickou praxí. Podobně jako v 1. části i v tomto textu jsou ve zjedno-

dušené formě a ve snaze o přehlednost využity odborné texty různých autorů. Seznam použitých a doporučených publikací je uveden v závěru. Opakovaně upozorňujeme na to, že pro získání opravdu solidních vědomostí nevystačíte s tímto textem, je zapotřebí ho doplnit studiem další odborné literatury. V předkládaném textu se volně prolínají poznatky ze sociální a pedagogické psychologie, protože tyto obory spolu úzce souvisejí a poznatky obou jsou pro pedagogy důležité.

10 Seznam použité a doporučené literatury

- ČÁP, J. *Psychologie*. Praha : SPN, 1992. ISBN 80-04-2449-7.
- ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.
- HADJ-MOUSSOVÁ, Z. *Pedagogická psychologie pro vychovatele*. Praha : PedF UK, 2006. ISBN 80-7290-243-1.
- HADJ-MOUSSOVÁ, Z. *Pedagogická a sociální psychologie*. Praha : PedF UK, 2012. ISBN 978-80-7290-587-4.
- HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-198-3.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie*. Praha : PedF UK, 2001. ISBN 80-7290-054-4.
- HELUS, Z. *Psychologie pro střední školy*. Praha : Fortuna, 1995. ISBN 80-7168-245-4.
- HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.
- HENNIG, C., KELLER, G. *Antistresový program pro učitele*. Praha : Portál, 1996. ISBN 80-7178-093-6.

- KOHOUTEK, R. *Základy pedagogické psychologie*. Brno : CERM, 2004. ISBN 80-80552-32-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J., MAREŠ, J. *Komunikace ve škole*. Brno : Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Já a ty*. Praha : Avicenum, 1986.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak si navzájem lépe porozumíme*. Praha : Svoboda, 1988.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*. Praha : Grada, 1994. ISBN 80-7169-121-6.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Povídej, naslouchám*. Praha : Návrat, 1993. ISBN 80-85495-18-X.
- MÍČEK, L. *Duševní hygiena*. Praha : SPN, 1984.
- PRŮCHA, J. *Pedagogická encyklopedie*. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-546-2.
- RÜCKEROVÁ-VOGLEROVÁ, U. *Učení bez stresu*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-7178-013-8.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno : Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.

PSYCHOLOGIE PRO PEDAGOGY:
SOCIÁLNÍ A PEDAGOGICKÁ
PSYCHOLOGIE

PhDr. Jiřina Pávková

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

Rok vydání: 2014

Počet stran: 57

Formát: A5

Není určeno k tisku

ISBN 978-80-7290-676-5